

У даній статті ставиться завдання розглянути теоретичний аспект змісту принципу національності. Автор розглядає таку понятійну категорію як національність її логічний зв'язок з етнічною меншиною. Спроба надати відповідь на поставлені запитання має за мету не тільки розкрити теоретичні проблеми, але й певним чином носить прикладний характер для України, яка спрямовує законодавчу національно-правову діяльність в русло розбудови поліетнічного, мультикультурного, безконфліктного та інтегрованого політичного суспільства.

Теоретико-правовий зміст принципу національності.

Цілком зрозуміло, що автор статі, говорячи про Україну як про поліетнічну державу, не буде відкривати *terra incognita* для переважної більшості людей, що мешкають на теренах нашої країни. Але сучасні світові тенденції, коли епоха континентальних війн, де учасниками конфліктів ставали значні маси людей, що за своїм походженням належали до певної держави, відходять у минуле. Сьогодні європейський континент, демонструючи відносну міждержавну злагоду, стикнувся з проблемою середніх і малих етнічних величин, які справедливо демонструють національно-культурні амбіції і, відповідно, потребують їх задовольнити. Неуважне відношення до вищезгаданих груп веде не тільки до етнічного нігілізму, але в окремих випадках викликає реакцію протидії титульному етносу, що, як свідчить сучасність, стає джерелом напруги, а у окремих випадках і тероризму.

Для українського наукового бомонду, який поступово починає забувати про “ніжний вік” нашої державності і все більше говорить про повноправність у світовій системі та необхідність переосмислити і запозичити з творчого потенціалу людства, актуальним буде залишатися досвід тих держав, які зуміли побудувати ефективну систему захисту своїх національних інтересів. При цьому одразу ж хочемо оговорити, що мова піде не про націоналізм, як засіб здобуття національної держави, а про необхідність переглянути інтерпретацію терміну в правовому, а, точніше, понятійно-правовому контексті.

В історичному минулому можна знайти достатню кількість прикладів, документів, декларацій, які враховували б намагання людства та тривалі спроби політиків знайти дефініцію, за якою можна було б приховати конфліктний характер відносин між етнічною меншістю та державотворчим етносом. Наприклад, проблема націй і правового забезпечення співіснування більшості та меншості не залишилися поза увагою відомих німецьких мислителів Фіхте [1] та Гегеля. Останній підкреслював, що більшість, крім позитивної сторони, також таїть в собі загрозу правового обмеження індивідуумів і, відповідно, окремих суспільних частин. У плані збереження етносів, що не мають критичної чисельності, яка забезпечувала б титульність своїм знанням і своєю волею” [2].

Відносну філософську новизну у розв’язанні дихотомного принципу існування більшості та меншості демонстрував професор філології з Базелю Ф.В.Ніцше. Він розвив ідею аристократичної культури, що має на меті панування над загальною більшістю. Філософ-ідеаліст не просто вбачав цілком природнім існування права меншості, але й вважав меншість рушійною силою прогресу [3]. Слабким місцем теорії Ф.В.Ніцше була екстраполяція ідеї забезпечення прав меншості на ідею аристократичної монокультури, яка мала зайняти привілейований стан над більшістю, де взагалі не передбачено місця малим етнокультурам. Значний внесок в розвиток теорії співіснування більшості та меншості вніс відомий німецький філософ, правознавець, прибічник юридичного позитивізму Г.Сллінек. Він підкреслював, що рух за розширення правової бази етноменшин не може не спиратися на національне; по-перше, тому що воно покликано відстояти традиційні культурні цінності етносу, а по-друге, тому що майбутня цивілізаційна цілісність лише тоді буде життєвою і стійкою як система, коли її внутрішня структура стане складною, різноманітною та забезпечена правовою підтримкою.

У радянській юридичній науці проблема національних меншин не одержала, на жаль, адекватного відображення. Якщо не рахувати партійно-пропагандистської літератури КПРС і статей, у 1917-1991 рр. було випущено лише кілька добутоків.

Певне осмислення проблеми ми можемо знайти у міжнародних документах, наприклад, в рішенні від 1977 р. Підкомісії ООН по попередженню дискримінації і захисту меншин, яку очолював Ф.Капоторті. Комісія запропонувала трактування поняття “національна меншина” [4]. Пізніше російський правознавець В.Козлов дає своє формулювання поняття “національна меншина” [5]. У вітчизняній науці комплексом питань, пов’язаних з теорією і практикою міжнародно-правового захисту національних меншин, займається вітчизняний науковець М.Товт, який написав на цю тему низку наукових статей та захистив дисертацію [6].

З новіших досліджень увагу викликає виступ народного депутата України І.Ф.Гайдоша на міжнародній конференції, де він висловив критичне зауваження з приводу “нечіткого використання окремих термінів, наприклад таких, як “українська нація” [7], а тому ми спробуємо надати своє бачення окремих сторін таких термінів як нація і національна меншина.

Пристаючи до розкриття теми, ми безумовно стикаємося з проблемою теоретичного осмислення, тому що саме останнє дозволяє узагальнити абстрактно-логічні дефініції попередніх науковців і сприяє досягненню мети – визначення парадигми “національна меншина”, яка є складним соціальним феноменом, і сьогодні суттєво впливає на суспільно-політичні процеси. Метою теоретичної абстракції є ілюстрація перебігу, генезису і специфіки розвитку категорій з позицій об’єктивності та правового детермінізму. Виходячи з останнього, можна зробити висновок, що у понятійному апараті, який є фундаментальною базою науки, діють такі закономірності. По-перше, це власний розвиток юридичної науки з її іманентною еволюцією у рамках цивілізації. По-друге, вплив на неї суспільних обставин, в умовах яких ця ланка знань розвивається. Такі закономірності, не зважаючи на їх відносність, носять універсальний характер і конкретизуються у форми, що адекватно часу відображають місце та значення національних меншин.

Розглядаючи міжнародно-правові акти, заяви політичних лідерів різних держав, ми можемо побачити, що поряд з поняттям “національна” зустрічається таке поняття як “етнічна” меншина. Проаналізувавши обидва ці поняття, можемо з’ясувати, що слова “етнос” (від давньогрецького *ethnos*) і “нація” (від латинського *natio*) перекладаються однаково і означають народ. Але чи можна розглядати їх як тотожні поняття? На нашу думку, зміст кожного з них, на шляху становлення сучасної цивілізації з її науковими та правовими поняттями, набрав нового значення. Нація як поняття знаходилося у полі уваги значної кількості науковців. Наприклад, відомий австрійський соціал-демократ О.Бауер запропонував концепцію нації як історичного явища; при цьому нація не характеризується ні спільністю походження, ні спільністю мови, ні спільністю території. На його думку “нація – це сукупність всіх людей, які пов’язані спільністю характеру на ґрунті загальної долі. На основі загальної долі – саме ця ознака відрізняє національну спільність від інтернаціональних спільнот”. Інший німецький соціал-демократ К.Каутський запропонував своє теоретичне обґрунтування поняття нації, у якому перевага віддається мові і території, як головним елементам “сумісної суспільної діяльності”. Пізніше І.Сталін, визначаючи поняття “нація” еkleктично поєднав О.Бауера з його спільністю “психологічного складу” і К.Каутського з його спільністю “мови та території”,

об'єднавши два поняття матеріалістичним розумінням суспільних процесів, тобто спільністю економічного життя.

На сьогодні під терміном “нація” розуміється сукупність громадян у сучасній державі. Теза “нація” ототожнюється з державою “нація-держава”. Навіть у самій назві Організації Об'єднаних Націй закладено поняття “нація” як синонім або значення державності. Такий підхід ми можемо спостерігати у більшості міжнародно-правових та внутрідержавних документах. Але постає закономірне питання. Чи вважати громадянами держави представників інших етносів, що проживають у конкретній державі? До якої нації належить українець, що проживає за межами її державних кордонів, наприклад у США? Безумовним можна вважати наступне. Якщо наші колишні співвітчизники, не схилиючись до етнічного нігілізму, вважають себе громадянами США і в цьому сенсі пов'язують себе з певною спільнотою людей, то така спільнота поєднує представників різних етносів у єдину націю або співгромадян, тобто сукупність всіх громадян у державі без винятку і без розподілу за етнічним походженням. Фактично така понятійна категорія як нація носить скоріше політичне і правове навантаження, а її етнічний зміст номінально представлений у наведеній категорії. Але у нашому дослідженні ми приділяємо більше уваги правовим засадам саме у галузі етнополітики. Тому поняття “національне” у розрізі меншин ми будемо трактувати, виходячи з концепції примату “етнічного”, як поняття, що включає представників, які належать до однієї малої етнічної групи. Фактично сьогодні виникла потреба у правовій ідеології класифікувати по змісту два поняття: “національна” і “етнічна” меншини. Так, під “національною меншиною” можна розуміти групу людей, які належать до певної етнічної групи і проживають за межами своєї держави. Дану точку зору розподіляє значна кількість науковців-правознавців [8]. Проти трактування поняття “національна меншина” саме як малої етнічної групи, що потребує особливого захисту, виступають ряд сучасних науковців. Наприклад, французький дослідник А.Фене відстоює точку зору, у якій етнологічний варіант визначення меншини є скоріше “політико-правовим понятійним рядом”, тому що “дії влади, визначають відмінність як неповноцінність, трансформують групу у меншість” [9]. Російський правознавець С. Юр'єв пише: “... не дивлячись на значну кількість прихильників визначення національної меншини як “етнонаціональної” групи, діюче міжнародне право не дає достатніх підстав для такого підходу. Виходячи з документів СБСЕ/ОБСЕ, ні етнічна самотність, ні чисельність самі по собі не впливають на придання даній соціальній групі статусу національної меншини; відповідно, це поняття є юридичною категорією” [10]. Не заперечуючи аргументованості та логіки автора вищенаведеної цитати, ми хотіли б запропонувати своє бачення постановки проблеми, і виходимо з того, що попри

принципову правильність тези “національна меншина” необхідно говорити про релятивізм цієї дефініції. По-перше, існування двох трактувань меншин – як “етнічної” та “національної” – зумовлено методологічною невизначеністю сучасної правової науки. По-друге, апелювання С.Юр’єва до діючого “міжнародного законодавства” як головного аргументу щодо надання переваги поняттю “національна” над “етнічна” носить скоріше характер трактування міжнародно-правового документу, а не науковий аргумент, який повинен визначати логіку творців закону. По-третє, не дивлячись на консерватизм, який є притаманним самій природі права (правова логіка є генезисом відносин, які виникли у суспільстві і з часом набрали характеру норми, що оформлена у вигляді закону), правові дефініції не мають характеру догмату, вони повинні, на нашу думку, корегуватися відповідно на абстрактно-теоретичному рівні. І по-четверте, розвиток юридичної науки демонструє її органічну залежність від теоретичного навантаження саме категорій, які використовуються гуманітаріями. Певна уніфікація у понятійному апараті дозволить запобігти різного роду інсинуаціям, особливо політичним, які виникають у фахівців різних гуманітарних напрямків під час розв’язання складної проблеми захисту етнічних меншин. Тому більш логічним та генетичним саме з точки зору правової, а не політичної, буде розгляд меншин у двох вимірах: етнічному і національному. При цьому кожний з названих елементів є складовою частиною категорійного поняття “меншина”, яке ми для запобігання можливих інсинуацій одразу ж окреслимо певними рамками і виключимо такі соціальні групи, які також належать до категорії “меншість”, наприклад, зі статевих ознак, і в подальшому зосередимо увагу лише на “етнонаціональних” групах. Сучасне міжнародне право не демонструє достатньої різноманітності у трактуванні меншин і у більшості своїх документів використовує поняття “національна”. Але, на нашу думку, сьогодні настала необхідність у міжнародно-правових документах визначати два рівня меншин – етнічні та національні. На перший погляд такий підхід буде носити скоріше політичний, а не правовий вимір, тому що розподіл етнонаціональних груп на дві ланки певним чином має окреслити і відповідність нормативно-правової бази до кожної групи окремо, тобто права національних меншин і права етноменшин. З точки зору сучасного права, що базується на принципах пріоритету “права рівності перед законом та заборони будь-якої дискримінації на підставі приналежності до національної меншини”[11], наша логіка певним чином порушує гармонію сталих понять про “національну меншину”, як уніфіковану понятійну норму міжнародного права. Більш того, пропонуючи розподіляти етнонаціональні групи на два поняття, ми автоматично будемо змушені провести відповідну філософську кореляцію у правовій логіці щодо поняття “етнонаціональність”. І тому, на наш погляд, поняття “національна меншина” має застосовуватися до тих меншин,

що своїми історичними, етнічними ознаками певним чином пов'язані із державотворчою нацією. Наприклад, національна меншина датчан, що проживає на території сучасної Німеччини належить за своїми етнічними та культурними ознаками до датчан, які є державотворчою нацією Данії. Цілком логічним буде вважати датчан національною меншиною Німеччини, але за ознаками громадянства – німцями; до речі, відповідне відображене в ст.116 конституції ФРН, де записано, що: “німцем є кожний, хто володіє німецьким громадянством” [12]. При цьому, якщо ми звернемося до серболужичан, то вони на протязі своєї довготривалої історії ніколи не належали до державотворчого народу і завжди були меншістю, але меншістю, що має певні етнічні ознаки – мову, культуру, і яка відповідно самоідентифікує себе. Цілком логічно ми можемо вважати їх етнічною меншиною, а за громадянськими ознаками – представниками Німеччини або представниками німецької нації. Саме поняття “національне”, наприклад, для громадян ФРН як європейців, поступово стає категорією скоріше культурною, а точніше етнокультурною. Якщо розглядати нашу понятійну концепцію “етнічна” або “національна” меншина з точки зору етнополітичної, то вона виглядає достатньо логічною, але метою нашої теоретичної абстракції є правові засади існування та збереження меншин. Тому постає питання. Наскільки саме у правовому полі різняться рівні забезпечення існування права етнічних та національних меншин? У сучасному міжнародному праві фактично не існує поділу на етнічний і національний рівні, але з точки зору імплементаційних норм існує певний розподіл. Спробуємо прокоментувати це на прикладі турків, що проживають на території ФРН. Вони є представниками державотворчої нації – Республіки Туреччини, іммігрували і сьогодні більшість вже належить до категорії громадян Німеччини, але згідно федерального законодавства вони не визнані у правовому плані національною меншиною, і відповідно до цього не користуються нормами захисту, що передбачені міжнародним законодавством для меншин. Таким чином, на практиці зустрічаються випадки, коли не реалізується програма впровадження захисних норм тоді, коли меншина належить до категорії національної.

Етнічний вимір категорійного поняття “меншина” також несе певну невизначеність. Спробуємо аргументувати це твердження тим, що з історико-етнографічної точки зору сучасна наука розподіляє етноси на неавтохтонні і автохтонні. Якщо перші вважаються етносами прийшлими, то другі етнографами розглядаються як етноси, що постійно проживали на певній території. Етнографічна класифікація етносів на два типи є скоріше історичною, але з правової точки зору несе політичне навантаження тому, що використовується з метою класифікувати процес міграції етносів, що відбувався на довготривалому шляху розвитку цивілізації. Сучасні процеси міграції, в т.ч. і масової,

не можливо розглядати з точки зору теорії автохтонних і неавтохтонних етносів. Процеси переміщення великих груп людей, що належать до певного етносу, сьогодні носить в першу чергу політичне та економічне навантаження, а тому може підпадати під категорію “меншини” лише за умови політичної волі уряду титульного етносу прийняти до категорії своїх громадян представників інших етносів або націй. А тому, використання поняття “меншини” саме як етнічної, а звідси, і законодавче закріплення особливого юридичного статусу за цією групою, буде, на нашу думку, більше відповідати практиці сучасних імплементованих у європейському законодавстві норм. Наприклад, у ФРН сьогодні меншинами визнані лише ті народи, які довгий час проживали на її території – лужицькі серби, фризи, цигани, датчани і поляки Порур’я. За нашою класифікацією представників перших трьох народностей можемо віднести до етнічних меншин, а поляків і датчан – до національних тому, що вони належать до державотворчих націй. Таким чином, ми на прикладі ФРН бачимо, як з історико-етнографічної точки зору різні категорії “етнічна” і “національна” фактично підпали під єдиний юридичний статус – меншина. Звідси ми хотіли б зробити висновок про те, що, не дивлячись на існування достатньої кількості прихильників як етнічної, так і національної понятійної інтерпретації дефініції “меншина”, у правовому вимірі не має достатніх підстав надавати одній з названих категорій певних правових привілеїв. Сучасна теоретико-правова точка зору має базуватися не на виділенні певних ознак, а на бажанні законодавчих органів інкорпорувати меншини до складу саме соціуму, що забезпечений відповідним до міжнародних норм правовим статусом.

Таким чином, Федеративна Німеччина намагається більш предметно наблизитись до сучасних правових стандартів щодо захисту етнічних меншин, врахувати не тільки власні, але й загальноєвропейські вимоги щодо збереження яскравої національної палітри Старого Світу. З огляду на Європу та виходячи з того, що любий міжнародний досвід має привносити до української науки, національної свідомості ідеї, які на сьогодні використовуються парламентарями та політичними лідерами різних держав, хотілося б висловитись відносно листа, що був надісланий на адресу Верховної Ради під назвою “Питання вироблення доцільної політики для України”. Цей документ лежить в площині нашої теми насамперед тому, що практика вирішення національної проблеми меншин на сьогодні має враховувати як помилки, так і передовий європейський досвід. Отже, повертаючись до названого листа, вважаємо за доцільне навести наступну цитату з нього: “Природно постає питання: як можна дбати про захист прав національних меншин, якщо представники низки етнічних груп не матимуть фактичного (документального) підтвердження факту своєї етнічної приналежності?” У відповідь цілком “природно”

постає питання: як людство з часів знищення богом Вавілонської башти, не маючи “національних довідок”, зуміло пронести скрізь століття етнічно-мовне розмаїття, створило, розвило та зберегло свої культури без відповідного запису у графі “національність”? Наступна цитата з документу: “... серед варіантів вирішення проблеми (мається на увазі проблема збереження етнічності – автор) такі: ... Введення в паспорті графі “національність” за західним зразком (національність тотожна громадянству). Таким чином у графі національність усіх громадян України має бути написано “українець”/ “українка”. Окремо має існувати графа “етнічне походження”, що дозволить всім народженим в Україні громадянам фіксувати етнічність за принципом: “український росіянин”, “українська молдованка”, “український грек”, “український єврей”, просто “українець” тощо.” З огляду на наведений вислів автор хотів би додати, що практика “національність тотожна громадянству” доречи якраз існує в ФРН, де у “Personalausweis” вказується національність “німець” в контексті громадянство, що відповідає ст.116 Основного закону федерації, де записано: “Німцем є кожний, хто володіє німецьким громадянством”. А позитивний досвід визначати у документах “етнічне походження” за принципом “український грек” і так далі, є також не новим. Наприклад, у Румунії часів Н.Чаушеску існувала практика позначати етнічну приналежність у наступному вигляді: “румунський угорець”. Таким чином, виходячи з діалектики побудови документу, наступним логічним кроком на шляху до запобігання того “щоб наші люди не стали безбатченками”, “просто космополітами”, могла би стати пропозиція не тільки записувати етнічну приналежність у документах, що ідентифікує особу, а певним чином “означувати” етнічність зовнішньо, наприклад, “українського єврея” - зіркою Давида, а “українського росіянина” – червоною косовороткою. Критика щодо цитованих рядків з листа не носить характеру іронічного жарту, а служить меті розширяти демократичні горизонти українського суспільства, і, головне, запобігти інсинуацій з боку теоретиків в галузі міжнародного права, які чіпляються за форму окремих документів, виключаючи при цьому їх зміст. На цьому фоні хотілося б зазначити, що для України, яка сьогодні стоїть на порозі до європейської спільноти, критеріями практичних рішень в області побудови національної політики, як на державному, так і на регіональному рівні можуть бути положення “Рамкової конвенції про захист національних меншин (1995)”, де записано: “Кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися їй чи не вважатися такою...” [13], а тому засвідчувати “особу національності” з відображенням “імен та прізвищ осіб згідно з правописом відповідної національної мови у ... документах” [14] є рудиментарним, хоча і не позбавленим логіки з точки зору можливих інтересів авторів пропозиції. На нашу думку, для сучасної Європи, яка декларує

“відкрите суспільство” і відповідно до цього буде своє законодавство, любий запис у паспорті про етнічну приналежність буде виглядати не тільки дискримінаційним, але й засобом для вирішення пропуску скрізь континентальні ворота не всіх представників української нації, а лише її окремих етносів.

The summary.

In clause the теоретико-legal aspect of a principle - nationality is considered. The author studies such conceptual category as a nationality its(her) logic communication(connection) with ethnic minority. Attempt to answer the delivered question has the purpose not only to open theoretical problems, but also definitely has applied character for Ukraine, which directs legislative національно-legal activity to a channel of development of the polyethnic society.

-
1. Fichte. Grundlage des Naturrechts. - Jena und Leipzig, 1797. - Theil II. - S. 43.
 2. Гегель Г.В. Философия права. - М., 1990. - С. 346.
 3. Ницше Ф. Сочинения. В 2-х томах. - М., 1990.
 4. Капоторти Ф. Доклад Подкомиссии ООН по проблеме дискриминации и защите меньшинств 1977 г. - М.: Наука, 1983. - С. 32.
 5. Козлов В.И. Меньшинство этническое // Народы России. Энциклопедия. Гл. ред. В.А. Тишков - М., 1994. - С. 457.
 6. Товт М.М. Міжнародно-правовий захист національних меншин / Автореферат дис. на здобуття ст. канд. юр. наук. - К., 2002. - 16 с.
 7. Гайдош І.Ф. Про актуальні проблеми законодавчого регулювання захисту прав національних меншин в Україні // правовий статус національних меншин. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Ужгород, 2003. - С. 14.
 8. Див.: Смыслов М.Д. Международно-правовая защита меньшинств // Московский журнал международного права, 1993. - № 1. - С. 99; Його ж. Права лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным или языковым меньшинствам // Московский журнал международного права, 1993. - № 2. - С. 166; Золян С. Права национальных меньшинств и СБСЕ // Российский бюллетень по правам человека. - Вып. 4. - М., 1994. - С. 152; Баринов Н.Ф. Права коренных малочисленных народов и национальных меньшинств на управление страной // Московский журнал международного права, 1998. Декабрь, специальный выпуск. - С. 100-101.
 9. Фене А. Проблема меньшинств с точки зрения права // Российский бюллетень по правам человека. - М., 1994. - Вып. 4. - С.134.
 10. Юрьев С.С. Правовой статус национальных меньшинств. - М., Эдиториал УРСС, 2000. - С. 20.
 11. Рамкова конвенція про захист національних меншин. 1995. // Бюлетень центру інформації та документації Ради Європи в Україні. - № 9. - 1997. - Ст. 4. п.1.
 12. Die Verfassung der BRD. - Art. 116. / www.germany.ru.
 13. Das Rahmenübereinkommen des Europarates vom 01.Februar 1995. - Art. 3. - § 1.
 - 14 Гайдош І.Ф. Про актуальні проблеми законодавчого регулювання захисту прав національних меншин в Україні. - С.13.